

USKOSTA JA ARGUMENTEISTA

Olli Koistinen ja Juha Räikkä, *Taivaassa ja maan päällä: Johdatus uskonnonfilosofiaan*. Edita, Helsinki 1997. 116 s.

Turkulaisten tutkijoiden yhteistyönä syntynyt ensimmäinen suomenkielinen uskonnonfilosofian oppikirja on hyödyllinen lisä suomalaiselle lukijakunnalle jo tuttujen tietoteorian, tieteenfilosofian ja moraalifilosofian yleisesitysten rinnalle. Tähän mennessä luetuimpia suomalaisten laatimia uskonnonfilosofisia tekstejä lienevät olleet Eino Kailan *Syvähenkisen elämän* (1943) maailmankatsomukselliset keskustelut sekä Ilkka Niiniluodon lukuisat 1980- ja 1990-luvuilla esittämät ateismin puolustukset. Tasapuolista, jyrkkiä kannanottoja välttävää johdatusta aiheeseen tosiaan tarvittiin.

Teoksen teema on mitä tärkein. Juuri uskonnosta, jossa räikeän ristiriitaiset tunteet joutuvat usein vastakkain, meidän kaikkien – myös niiden, joille filosofia ei ole ammatti – pitäisi osata keskustella kiihkottomasti, järkeviä perusteluja ja vastaväitteitä kuunnellen. Sekä dogmaattisia saarnamiehiä että kirkkoa ja uskontoa solvaavia ”vapaa-ajattelijoita” on jo aivan tarpeeksi. *Taivaassa ja maan päällä* -kirjan kirjoittajat ovat alansa ehdottomia asiantuntijoita: etiikan uskonnollisen perustelemisen mahdollisuuksia, uskonnonvapautta sekä kirkon ja valtion suhdetta pohtiva Juha Räikkä on perinpohjaisesti syventynyt moraali- ja yhteiskuntafilosofiseen keskusteluun, ja uuden ajan alun filosofian historiaa (muun muassa Spinozaa) tutkinut Olli Koistinen on juuri oikea henkilö kertomaan filosofien yrityksistä todistaa Jumalan olemassaoloa.

Koistisen ja Räikän sujuvasti kirjoitetussa kirjassa parasta onkin juuri sen selkeä, argumentatiivinen lähestymistapa. Erilaisten uskonnonfilosofisten näkemysten puolesta esitetyt perustelut eksplikoidaan ja kiteytetään mallikkaasti. Useimmiten argumentit niin moraali- ja yhteiskuntafilosofian kuin metafysiikankin alueella esitetään täsmällisesti numeroiduista premisseistä ja johtopäätöksestä muodostuvina, eivätkä päättelyaskeleet voi jäädä kenellekään epäselviksi. Teoksen alkuun on myös liitetty muutaman sivun mittainen johdanto filosofisen argumentaation arvioimiseen.

Itse ongelmat jäävät kuitenkin miellyttävällä tavalla reilusti avoimiksi. Uskonnollisia ja filosofisia ratkaisujaan etsivälle ei tyrkytetä mitään valmista ajattelutapaa – paitsi ehkä analyttisen filosofian perushyvetä, jonka mukaan vakuuttavinta argumenttia on kuunneltava. Juuri avoimuudessaan käsillä oleva teos eroaa esimerkiksi Robin Le Poidevinin äskettäin ilmestyneestä uskonnonfilosofian yleisesityksestä *Arguing for Atheism: An Introduction to the Philosophy of Religion* (Routledge, London & New York 1996), joka ”radikaaliteologian” linjoja noudatellen puolustaa Jumala-opin ”fiktionalistista” (ja siten ateistista mutta kuitenkin omalla tavallaan uskonnollista) tulkintaa.

Taivaassa ja maan päällä on myös riittävästi suppea. Siihen jaksanee tarttua sellainenkin uskon asioista kiinnostunut, joka ei filosofista kirjallisuutta muutoin ole harrastanut. Toisaalta suppeus on ehkä kirjan heikkous. Miksei suomeksi olisi saman tien voitu kirjoittaa hieman laajempaa uskonnonfilosofisen keskustelun esittelyä, jossa olisi selvitetty paitsi perinteisiä Jumala-uskon muunnelmia (kirjassa esiintyvän teismin lisäksi esimerkiksi deismia, panteismia ja polyteismia), myös monia nyt sivuutettuja spesifisti uskonnonfilosofisia oppeja (kuten fideismia sekä teologisen realismin ja instrumentalismien välistä vastakkainasettelua)?

Ennen kaikkea on mielestäni vahinko, että uskonnollisen uskon rationaalisuutta koskeva keskustelu jää lyhyeen Pascalin vaa’asta ja todistamisen taakasta käytyjä kiistoja esittelevään katsaukseen teoksen lopussa (s. 104-113). Pascallilaista traditiota, jossa uskonnollisen uskon hyväksyttävyyttä ei arvioida tieteelliseltä uskomuksenmuodostukselta edellytettävillä evidensiaalilla rationaalisuus-kriteereillä, ovat hyvin eri tavoin kehittäneet esimerkiksi Immanuel Kant, Søren Kierkegaard, William James ja Ludwig Wittgenstein. Näistä nimistä ainoastaan Kant vilahtaa tekstissä pari kertaa ohimennen (s. 31, 66-67). Pascalin vaakaa introdusoitaessa tehty evidensiaalisen ja prudentiaalisen rationaalisuuden erottelu (s. 104) ei sitä paitsi ole tyhjentävä: etenkin Kantin ja Jamesin uskonnonfilosofiassa moraaliset (ei-prudentiaaliset) näkökohdat uskonnollisen uskon omaksumisessa ovat ratkaisevan tärkeitä. Lisäksi Wittgensteinin lyhytkin käsittely olisi tuonut kirjaan mielestäni erittäin tarpeellisen täydennyksen – nyt uskonnollisen kielen ja todellisuuden välistä suhdetta ei juuri lainkaan problematisoida (eikä siten kysymystä teologisesta realismista voida nostaa esiin).

Kirjoittajien valintoja voidaan toki puolustaa toteamalla, että esimerkiksi Kierkegaardin tai Wittgensteinin tarkastelu olisi laajentanut aihepiiriä liiaksi ja tuonut mukaan suurelle yleisölle tarkoitettuun johdantoteokseen liian vaikeita ongelmia. Oppikirjoissa on väistämättä tehtävä tämännäköisiä rajauksia, eikä niiden suorittamiseen ole

mitään yleispätevää sääntöä. On kuitenkin monia, tämän kirjoittaja mukaan lukien, joiden mielestä oman vuosisatamme jälkipuoliskon uskonnonfilosofista (ja ylipäänsä filosofista) keskustelua on mahdoton ymmärtää ilman Wittgensteinia.

Myös asioiden käsittelyjärjestys on nähdäkseni hieman ongelmallinen. Räkän osuus (”maan päällä”), joka valottaa uskonnon suhdetta moraalisiin ja yhteiskuntaan, on sijoitettu ennen Koistisen osuutta (”taivaassa”), joka analysoi perinteisiä yrityksiä todistaa Jumalan olemassaoloa sekä pahan ongelmaan nojaavaa argumentaatiota Jumalan olemassaoloa vastaan. Tämä on luonnollisesti lukijaystävällinen ratkaisu: filosofian historiaa tuntematon saattaisi kauhistua, jos uskonnonfilosofiassa aloitettaisiin ontologisesta Jumala-todistuksesta. Silti moraalialia ja yhteiskuntaa käsitteleviä jaksoja lukeva saattaa toivoa, että joitakin metafysisiä tai epistemologisia peruskysymyksiä olisi jo selvitetty.

Tavanomaisempi tapa olisikin ollut käsitellä ainakin yleisellä tasolla teismin ja ateismin välistä kiistaa sekä kysymystä uskonnollisen uskon perustelemisesta ennen uskonnon ja moraalien suhteen tarkastelua. Teismistä ja liberalismista puhuttaessa huomautetaan muun muassa, että uskovakin ihminen voi kannattaa uskonnonvapautta, mikäli hänen uskonsa ei ole täysin ”varmaa” (ks. s. 42, 45). Eikö (uskon)varmuuden käsite olisi edellyttänyt hieman tieto-opillista pohdintaa?

Kirjaan on nähdäkseni pujahtanut yksi terminologinen epätarkkuus. Vaikka arkieleessä ”teologinen etiikka” ja ”moraaliteologia” voidaan ehkä identifioida, kuten sivulla 16 näyttää tapahtuvan, näiden välillä tulisi systemaattisessa tarkastelussa tehdä tiukka ero. Esimerkiksi Kantin ei missään tapauksessa voida sanoa edustaneen teologista etiikkaa, sillä moraalien on hänen ajattelussaan perustuttava ihmisjärkeen itseensä (autonomia) eikä uskonnollisen oppijärjestelmän auktoriteettiin (heteronomia), mutta hänen moraalifilosofiansa johtaa moraaliteologiaan, jossa Jumalan olemassaoloon sitoudutaan nimenomaan etiikan kannalta välttämättömänä ”käytännöllisen järjen postulaattina”. ”Uskonto ja moraalit” -luvussa Kant mainitaan kuitenkin vain lyhyesti ”kultaisen säännön” ja moraalien universalisoinnin vaatimuksen yhteydessä (s. 31). Hänen näkemykseensä, jonka mukaan uskonto perustuu moraalisiin (eikä päinvastoin), ei puuttuta.

Toinen terminologinen ratkaisu, joka saattaa herättää ihmetystä, on aprioristen Jumala-todistusten ja Jumalan käsitteestä liikkeelle lähtevien ontologisten todistusten (mukaan lukien niiden modaaliset versiot) identifiointi (s. 61 ff.). Ovatko kaikki esimerkiksi kausaaliteettiin tai liikkeeseen nojaavat todistukset, kuten ns. kosmologinen Jumala-todistus, ”aposteriorisia” argumentteja? Viittaamaan jälleen Kantiin: *Puhtaan järjen kritiikin ratio-*

naalista, spekulatiivista teologiaa käsittelevässä osuudessa sekä ”ontoteologia” että ”kosmoteologia” kuuluvat ”transsendentaaliseen teologiaan”, kun taas ”suunnitteluargumenttia” viljelevä ”fysikoteologia” on osa ”luonnollista teologiaa”. Tämännäköiset erottelut olisivat täsmäntäneet klassisten argumenttien käsittelyä paremmin kuin pelkkä *a priori vs. a posteriori* -dikotomia, joskin ne olisivat ehkä saaneet lukijan laskemaan kirjan helpommin kädestään.

Lukujen lopussa olevat kirjallisuusluettelot palvelevat hyvin aihepiiristä kiinnostunutta lukijaa uuvuttamatta kuitenkaan pituudellaan. Niissä olisi ehkä jotenkin voitu tuoda esiin suomalainen uskontokriittinen, tieteellistä maailmankuvaa ja -katsomusta painottava perinne (Rolf Lagerborg-Kaila-Niiniluoto-Raimo Tuomela). Edvard Westermarck on toki mukana (s. 25-26).

Mutkikkaisiin filosofisiin kysymyksiin johdattelevalle teokselle tyypillisistä pikku vaikeuksistaan huolimatta Koistisen ja Räkän kirja onnistuu mielestäni erinomaisesti siinä tehtävässä, jonka se itselleen rajaa: uskonnon suhdetta moraalisiin ja yhteiskunnalliseen elämään sekä Jumalan olemassaoloa ja pahan ongelmaa koskevien filosofisten argumenttien kriittisessä analyysissä. Uskonnonfilosofian kursseilla sitä voidaan varsin hyvin käyttää oppimateriaalina -ehkä jollakin sen sivuuttamia uskonnonfilosofian osa-alueita käsittelevällä teoksella tai antologialla täydennettynä.

Sami Pihlström